

143

3K14

6-91
1954

№ 1 ԲԱՆԻՈՐԱԿԱՆ ԳՐԱԴԱՐԱՆ № 1

ԿԱՐԼ ՄԱՐԲՍԻ

„ՊԱՏՄ. ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԸ“

ՆԻ

„ՅԱԻԵԼԵԱԼ ԱՐԺԷՔԻ ԹԵՕՐԻԱՆ“

ՀԱՆՐԱՄԱՏՁԵԼԻ ՄԵԿՆՈՒԹԻՒՆ

Ի. ՇՏԷՐՆԻ

Թարգմանություն գերմաներենից

Հ. ԱԶԱՏԵԱՆԻ

ԵՐԿՐՈՐԴ ՀՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ

2001

ԹԻՖԼԻՑ

պ. «ՍԼՕՎՕ», Գիմնազիչեսկայա, № 1
1917

3K14
Ե-91

2010

№ 1 ԲԱՆԻՌԱԿԱՆ ԳՐԱԳԱՐԱՆ № 1

3X14

Ը-91

44

ԿԱՐԼ ՄԱՐԲՍԻ

„ՊԱՏՄ. ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄԸ“

ԵՐ

„ՅԱԻԵԼԵԱԼ ԱՐԺԷՔԻ ԹԵՕՐԻԱՆ“

ՀԱՆՐԱՄԱՏՁՈՒԹՅԱՆ ՄԵԿԵՆՈՒԹԻՒՆ

Ի. ՇՏԷՐՆԻ

Թարգմանութիւն գերմաներէնէն

Է. ԱԶԱՏԵԱՆԻ

ԵԿԿՐՈՒԹՅԱՆ ՀՐԱՏԱՐԱՆԿՈՒԹԻՒՆ

ԹԻՖԼԻՑ

Տպ. «ՍԼՕՎՈ», Գիմնազիկական, № 1

1917

«Բանտրական Դրադարան»-ի № 1 զրբոյկը հրատարակ-
ուած է ընկեր Վ. Ալիխանեանի միջոցներով:

«Բանուր. Գրադարան»-ի
ԽՄԲԱԳՐՈՒԹԻՒՆ

(237
44)

23065-60

ՊԱՏՄԱԿԱՆ ՄԱՏԵՐԻԱԼԻԶՄ

Պատմական մատերիալիզմը կազմում է սոցիալ-դեմո-
կրատիայի հոգեկան աշխարհի գիտական բաղիսը:

Այդ տեսակէտից, գլխաւոր դերը պատմութեան մէջ
խաղում են զոյումեան նիւթական միջոցները՝ ապրուստի
միջոցները: Վերջիններիս արտադրութիւնը և բազմացումը
երևան են գալիս թէ իբրև անհատի և թէ իբրև ամբողջ
մարդկութեան, ուրեմն և պատմական պրոցէսի գրգիռ պատ-
ճառներ:

Գոյութեան նիւթական միջոցները պայմանաւորում է
արտադրութիւնը (հաշւելով այստեղ և փոխանակման պրո-
ցէսը), մարդկային այն գործունէութիւնը, որ ապրուստի
միջոցներ է արտադրում:

Ջանազան ժամանակներում զանազան է եւ ար-
տադրութիւնը, թէ իր ընթացքի ձեւով եւ թէ դրա հետ
միասին իր արդիւնաւէտութեամբ:

Արտադրութեան այս փոփոխումները երևան են գալիս
իբրև առաջադիմութիւն, իբրև առաջ ընթացող զարգացում:
Արտադրութիւնը այնքան աւելի արագ քայլերով է առաջ
գնում, ինչքան մարդիկ աւելի են ծանօթանում բնութեան
և նրա ուժերի հետ և նրանց ծառայեցնում ու օգտաւէտ են
դարձնում մարդուս նպատակներին: Նրանք միշտ աւելի
մեծ չափերով են շահագործում բնական ուժերն ու ար-
դիւնները, արտադրելով ապրուստի միջոցներ և գործածու-
թեան զանազան առարկաներ և բազմացնելով այսպէս կեան-
քի հաճոյքները: Նրանք միշտ աւելի մեծ չափերով են վրա-
նում արդիւնագործական սիջոցներ (գործիքներ) եւ արտա-
դրութեան մեթոդներ և նրանց անբազար կատարելագոր-

ծում են: Լինելով սկզբում աղքատ, ինչպես կենդանիները, բնական ուժերի դիմաց դեռ անզոր, անձանթ իրանց սեփական ուժերի հետ, մարդիկ ստիպած բաւականանում էին այն չնչին նիւթերով, որ ազատօրէն մատակարարում էր բնութիւնը, բայց կամաց կամաց նրանք բաղմացնում են թէ ապրուստի միջոցները և թէ բարեկեցութեան ծառայող իրերը: Այդպիսով, մի ժամանակ թշուառ ու քաղցած մարդկութիւնը աստիճանաբար բաւականի ապահով դրութեան է հասնում:

Որովհետեւ գոյութեան նիւթական միջոցները ամենից նշանաւոր են մարդու համար, կազմելով նրա գոյութեան *conditio sine qua non* (հիմնական պայմանը), նրա ուժերի զարգացման հիմքը, ուստի արտադրութիւնն է, որ պայմանաւորում է ամբողջ կուլտուրան. զանազան պատմական տարբերութիւնները և փոփոխութիւնները պայմանաւորում են արտադրութեան մէջ առաջ եկած փոփոխութիւններով. պատմական զարգացումը, որ տանում է մարդկային ցեղը (իր ամբողջութեամբ) միշտ դէպի աւելի բարձր կատարելագործում, երեան է գալիս իրրեւ արտադրութեան զարգացում, որը պայմանաւորում է զարգացման պրօցէսը կուլտուրայի բոլոր միւս շրջաններում: Պատմութեան զանազան էպօխաներում արտադրութեան համապատասխան ձևը դրոշմում է իր կնիքը այդ էպօխայի բոլոր միւս կուլտուրական ձիւղերի և երևոյթների վրայ, իրան ենթարկելով և հոգեկան կուլտուրան. վերջապէս, կռիւները մղում են պատմութեան մէջ գլխաւորապէս նիւթական բարիքների կամ շահերի համար:

Զարգացման վերացական օրէնքը, որ մշակեց պատմութեան համար Հէգելի փիլիսոփայութիւնը, Մարքս-էնգելսի պատմական մատերիալիզմի ազդեցութեան տակ հետեւել կերպարանափոխումն ստացաւ՝ զարգացումը տեղի ունի արտադրութեան մէջ, որտեղից և ծագում են առաջադիմութեան կամ փոփոխութիւնների բոլոր միւս ձևերը:

«Նիւթական կեանքի արտադրութեան եղանակը պայմանաւորում է առհասարակ կեանքի հասարակական, քաղաքական և հոգեկան պրօցէսը» (Կ. Մարքս): Ահա ինչպէս

tempora mutantur et nos mutamur in illis (փոխւում է ժամանակը և մենք նրա հետ) դարձածը աւելի ճիշդ կլինէր այսպէս ձևակերպել՝ «արտադրութիւնը փոխւում է և մենք նրա հետ»:

Այդ հասարակ մտքից, որ ասում է՝ «ամենանշանաւոր դերը պատմութեան և կեանքի մէջ խաղում են գոյութեան նիւթական միջոցները», երեք նշանաւոր պատմական սկզբունքներ են դուրս բերւում I) արտադրութեան զարգացումով է պայմանաւորւում ամբողջ կուլտուրական զարգացումը. II) ամեն մի կուլտուրական շրջանի ֆիզիօնօմիան կրում է այդ դարում տիրող արտադրութեան եղանակի կնիքը, թէ իր ամբողջութեամբ և թէ առանձին ձիւղերում, նիւթական, ինչպէս և հոգեկան կեանքում. III) մարդկութեան ծոցում տեղի ունեցող կռիւները մղում են գլխաւորապէս նիւթական բարիքների կամ շահերի համար:

Պատմական մատերիալիզմը կամ պատմութեան մատերիալիստական հասկացողութիւնը պատմութեան մի վերին աստիճանի յեղափոխական թէօրիա է, նոյնքան հակառակ լինելով պատմութեան առաջաց իդէալիստական բացատրութեանը, ինչքան Կօպէնիկի ուսմունքը հակառակ է հին աշխարհայեցողութեանը:

Պատմութեան իդէալիստական բացատրութեան տեսակէտից, գլխաւոր դերը պատմութեան և մարդկային կեանքի մէջ խաղում են գաղափարները, մտքերը կամ հայեացքները և կուլտուրական զարգացման վերջին պատճառները փնտռելու է մտաւոր առաջադիմութեան մէջ:

Մի օրինակ. իդէալիստի կարծիքով, մարդակերութիւնը վերացաւ, որովհետեւ մարդիկ հոգեպէս լուսաւորւեցին և զարգացաւ այն գիտակցութիւնը, որ մարդակերութիւնը ստորացնում է մարդկային արժանաւորութիւնը. մատերիալիստի կարծիքով ընդհակառակը, այստեղ գործում է արտադրողական ուժի զարգացումը. աշխատանքից աւելի շատ արդիւնքներ ստանալով, մարդիկ կարիք չեն ունենում այլ ևս ուտելու իրանց նմաններին, որպէս զի կարողանան յագեցնել իրանց քաղցը:

«Ոչ թէ մարդկանց գիտակցութիւնն է, որ որոշում է

նրանց կացութիւնը, այլ ընդհակառակը մարդկանց հասարակական կացութիւնն է, որ որոշում է նրանց գիտակցութիւնը» (Կ. Մարքս): «Բոլոր հասարակական փոփոխումները և քաղաքական յեղաշրջումների վերջին պատճառները փնտռելու է ոչ թէ մարդկանց ուղեղում, նրանց գիտակցութեան զարգացման մէջ... այլ այն փոփոխումների մէջ, որ տեղի են ունենում արտադրութեան և փոխանակութեան եղանակներում» (Ֆր. Էնգէլս):

Պատմական մատերիալիզմը համեմատում էն Դարվինի էոլոլիցիոնական թէօրիայի հետ, բայց իր գիտական նշանակութեամբ նա վերջինից չափազանց բարձր է կանգնած: Որովհետեւ, բանալով և լուսաբանելով պատմութեան ամենագաղտնի դրդիչ ոյժերը, նա մեր ձեռքն է տալիս բոլոր կուլտուրական նւաճումների զարգացման աստիճանները ըմբռնելու բանալին, սկսած բիրտ նիւթականից մինչև ամենանուրբ իդէալական էլէմէնտները, սկսած հասարակական և քաղաքական հիմնարկութիւններից ու կոիւններից մինչև դիտութիւնը, գեղարուեստը, բարոյականութիւնը, կրօնը:

Կուլտուրական պատմութեան պահազան աստիճանները երևան են գալիս պատմական մատերիալիզմի լուսաբանութեամբ, իբրեւ հետևանք մարդկային կեանքին յատուկ օրինաչափութեան, հակառակ այն երեխայական թէօրիաների, որոնք տեսնում են պատմութեան մէջ կամ առանձին հերոսները գործ կամ պատահականութեան հետևանք: Այդ տեսակէտի վրա էին կանգնած պատմութեան մասին նոյն իսկ մի Վօլտէր և մի Պասկալ: Վերջինիս տեսելով, «եթէ Կլէօպատրան իսկականից աւելի կարճ կամ աւելի երկար քիթ ունենար, երեւի ամբողջ աշխարհը բոլորովին այլ ֆիզիօսոմիա կը կրէր»:

Բացի դրանից, պատմական մատերիալիզմը չափազանց մեծ նշանակութիւն ունի և՛ գործնական կեանքում, հնարաւորութիւն տալով մեզ ճշմարիտ գաղափար կազմելու ներկայիս մասին, նրա խառնակութիւններով և կոիւններով, մասնաւորապէս նա մի ուղեցոյց է պրօլետարիատի համար այն կուռում, որ նա մղելու է իր համաշխարհային պատմա-

կան միասիայի—հասարակութեան ազատագրման համար: Տեսնելով գոյութիւն ունեցող կարգերի մէջ նախկին պատմութեան և նրա նախկին օրինաչափութեան հետևանք, միաժամանակ բանալով ներկայիս մէջ ապագայի սաղմերը և ապագան պայմանաւորող ուժերը, դրա հետ միասին որոշելով ճշտօրէն սեփական կարողութիւնը և գիտակցելով իր գոյութիւնը, ինչպէս և գործունէութեան սահմանները—կազմակերպւած բանուոր դասակարգը, որ կուռում է գիտական սօցիալիզմի դրօշի տակ իր ազատագրման համար, նոյնքան հաստատութեամբ է քայլում դէպի գեղեցիկ ապագան, ինչպէս Կօլումբը զնում էր նոր աշխարհ գտնելու: Շնորհիւ պատմութեան մատերիալիստական բացատրութեան, սօցիալ-դէմօկրատիան երբէք չի տատանւում իր ճանապարհին, որը չափազանց հեռու է թէ ճահճացած պետական սօցիալիզմի Սցիլլայից և թէ հակառակ կողմի անհիմն անարխիզմի խարիբդայից:

Պատմական մատերիալիզմը ծնունդ է տւել դասակարգ գաղափարին, որ Մարքսը և Էնգէլսը մտցրին պատմութեան և քաղաքատնտեսութեան մէջ: Այդ գաղափարի շրջանորհ է, որ հնարաւորութիւն ստեղծեց առաջին անգամ որոշելու իր դիրքը պատմութեան բարդ ու խճճւած հարցերում, ինչպէս և ժամանակակից կուսակցական կեանքի խառնիճաղանձ մեխանիզմում, նրանց ամենազանազան փոփոխումներով:

«Իրանց արտադրութեան մէջ, մարդիկ յարաբերութիւն ունեն ոչ միայն բնութեան հետ. նրանք արտադրում են, միացնելով այս կամ այն կերպ իրանց ոյժերը և փոխանակելով իրանց աշխատանքի արդիւնքները: Արտադրելու համար՝ նրանք որոշ յարաբերութիւններ ու կապեր են հաստատում միմեանց մէջ և միայն այս հասարակական յարաբերութիւնների ու կապերի շրջանակներում է, որ տեղի է ունենում նրանց յարաբերութիւնը բնութեան հետ՝ նրանց արտադրութիւնը: Բնական է, որ արտադրողների մէջ գոյութիւն ունեցող այս հասարակական յարաբերութիւնները և այն պայմանները, որոնց մէջ նրանք փոխանակում են իրանց աշխատանքի արդիւնքները և մասնակ-

ցում արտադրութեան ամբողջ պրօցէսին, կախած են արտադրութեան միջոցների բնաւորութիւնից: Պատերազմի մի նոր գործիքի՝ հրազէնի գիւտը, փոխեց անհրաժեշտօրէն զօրքի ամբողջ ներքին կազմակերպութիւնը, փոխեց և այն յարաբերութիւնները, որ գոյութիւն ունէին զօրքը կազմող և իբրեւ զինուոր գործող անհատների մէջ. փոխեցին նոյնպէս և զանազան զօրաբաժինների միջև եղած յարաբերութիւնները: Հասարակական յարաբերութիւնները, որոնց մէջ արտադրում են անհատները, այն է՝ արտադրութեան հասարակական յարաբերութիւնները, փոխուում են ուրեմն, հետևելով արդիւնազործական միջոցների կամ արտադրական ուժերի մէջ կատարւող փոփոխումներին և զարգացմանը: Արտադրական յարաբերութիւնները կազմում են իրանց ամբողջութեամբ այն, որ կոչւում է հասարակական յարաբերութիւններ, հասարակութիւն, բայց մի հասարակութիւն պատմական զարգացման որոշ աստիճանի վրայ, մի հասարակութիւն իր առանձնայատուկ բնաւորութեամբ» (Մարքս):

Մասնաւոր տնտեսութիւն վարող «պետութիւնը» (ինչպէս մենք անւանում ենք ցիվիլիզացիայի շրջանում այն հասարակական կազմը, որտեղ առանձին ընտանիքները կազմում են բաժան-բաժան տնտեսական միութիւններ, միացած տէրիտօրիալ կապերով և «պետական իշխանութեան» միջոցով, բայց միացած չափազանց թոյլ և մեխանիկաբար, հակառակ կօմունիստական ցեղային հասարակութիւնների, որ բնականաբար առաջ էին եկել պատմութեան բարբարոսական շրջանում), այդ «պետութիւնը» երեւան է գալիս, իբրեւ հասարակական մի ֆորմացիա, որի կազմն աչքի է ընկնում ամենազանազան դասակարգերի ներկայութեամբ, իսկ դասակարգը, որպէս մի տնտեսական միաւոր, կոչւում է մարդկանց մի խումբ, որոնք ունեն միատեսակ տնտեսական շահեր: Ունենորները և չունենորները կազմում են բոլոր ժամանակներում երկու գլխաւոր դասակարգերը, որոնց մէջ գոյութիւն ունեն նոյնպէս զանազան դասակարգեր, խմբեր և ենթախմբեր տարբեր շահերով: Պետութիւնը դասակարգային պետութիւն է:

Դասակարգերի և դասակարգային խմբակցութիւնների

մէջ կատարի կոխ է մղւում նիւթական շահերի և քաղաքական զօրութեան համար. վերջինիս նպատակը կազմում են նոյնպէս տնտեսական շահերը: «Մինչև օրս գոյութիւն ունեցած բոլոր հասարակութիւնների (պետութիւնների) պատմութիւնը դասակարգային կոխների պատմութիւն է» (Կօմունիստական Մանիֆէստ): Համեմատած դասակարգային կուի հետ, ժողովուրդների մէջ տեղի ունեցած կոխները չնչին նշանակութիւն ունեն:

Տնտեսապէս զօրեղ, այսինքն ունենոր դասակարգը օգտւում է չունենոր դասակարգից իր արտադրութեան, իր հարստութիւնների բազմացման համար: Ունենոր դասակարգը շահագործում է չունենորին: Միաժամանակ էլ ունենոր դասակարգերը շահագործում են միմեանց արդիւնքների փոխանակութեան պրօցէսում և ամեն մի դարաշրջանում գրգռաւորապէս այն դասակարգերն են շահագործում միմեանցին, որոնց տրամադրութեան տակ գտնւում են այդ ժամանակի արդիւնազործական ամենանշանաւոր միջոցները:

Ունենոր դասակարգը (այն դասակարգը, որ ունի ամենանշանաւոր և ամենաարդիւնաւէտ արդիւնազործական միջոցներ և ուրեմն ամենանարուստն է) սովորաբար երեւան է գալիս պետութեան մէջ և իբրեւ իշխող դասակարգ. նա գերակշռում է միւսներին իր օրէնսդրական և վարչական իրաւունքներով (օրէնսդիր և դործադիր իշխանութիւն):

Բայց դասակարգային յարաբերութիւնները անփոփոխ չեն: Արտադրութեան նոր ձևերը ծնունդ են տալիս և նոր դասակարգերի ու դասակարգային նոր յարաբերութիւններին: «Ձեռքի ջաղացը ներկայացնում է հին, անտիկ հասարակութիւնը իր ազատ և ստրուկ դասակարգերով. ջրաղացը ներկայացնում է միջնադարեան հասարակութիւնը իր ֆէօդալներով և ձորտերով. շոգէջաղացը ներկայացնում է ժամանակակից հասարակութիւնը իր ինդուստրիէի կապիտալիստներով և վարձու բանուորներով» — այսպէս է ասում մօսաւորապէս մի կլասիքական կտոր Մարքսի աշխատութիւններից: Երբ տրտադրութիւնը առաջագիմում է, այսինքն երբ գտնւում և շահագործւում են արտադրութեան նոր ուժեր ու եղանակներ, երբ գտնւում են աշխատանքի

նոր գործիքներ, այդ դէպքում փոփոխման է ենթարկուում նոյնպէս աշխատանքի տեխնիքական, ինչպէս և հասարակական բաժանումը, փոխուում են դասակարգերը և նրանց փոխադարձ յարաբերութիւնները արդիւնքների արտադրութեան, փոխանակման և բաժանման պրօցէսում (քաղաքացիական իրաւունք): Արտադրութիւնը ստրուկների միջոցով կազմում է արտադրութեան հնադարեան եղանակը. ձորտերի և համքար-արհեստագործների միջոցով՝ նրա միջնադարեան եղանակը, վարձու բանուորների միջոցով՝ նրա ժամանակակից եղանակը:

Պէտք է նկատի առնել, որ «արտադրութեան եղանակ» պարձաճքը, ինչպէս օրինակ «արտադրութեան կապիտալիստական եղանակ» արտայայտութեան մէջ, նշանակում է ոչ միայն արտադրութեան տեխնիկան, այլ և արտադրութեան հասարակական յարաբերութիւնները, որոշելով, թէ տուեալ դարաշրջանում ունեւոր դասակարգը ինչպէս է արտադրում չունեւորների միջոցով: Մարքսը ահա ինչ է ասում այդ մասին իր «Zur Kritik der politischen Oekonomie» աշխատութեան յառաջաբանում.

«...Հետազոտութիւններս ինձ այն եզրակացութեան բերին, որ իրաւական յարաբերութիւնները, ինչպէս և պետութեան ձևերը բացատրելի չեն ոչ ինքն ըստ ինքեան և ոչ մարդկային ոգու այսպէս կոչւած ընդհանուր զարգացումով, այլ որ աւելի հաւանական է նրանց արմատը կեանքի նիւթական պայմաններում փնտռել. բուրժուական հասարակութեան անատոմիան նոյնպէս պէտք է քաղաքատնտեսութեան մէջ փնտռել: Յետագայ զբաղմունքներս այդ հարցով իմ մէջ աւելի ևս ամրացրին այդ տեսակէտը, որը համառօտ կերպով կարելի է այսպէս ձևակերպել:

Կեանքի հասարակական արտադրութեան ընթացքում մարդիկ միմեանց հետ որոշ, անհրաժեշտ, իրանց կամքից անկախ յարաբերութիւնների մէջ են մտնում, որ համապատասխանում են նրանց արտադրութեան նիւթական ուժերի զարգացման աւելալ աստիճանին: Արտադրութեան այս յարաբերութիւնների ամբողջութիւնը կազմում է հասարակութեան տնտեսական ստրուկտուրան՝ նրա իսկական հիմքը՝

որի վրայ բարձրանում է որոշ իրաւական և քաղաքական փերնայարկ և որին համապատասխանում են հասարակական գիտակցութեան որոշ ձևեր: Ընդհանրապէս նիւթական կեանքի արտադրութեան եղանակն է պայմանաւորում կեանքի սոցիալական, քաղաքական և մտաւոր ընթացքը: Մարդկանց գիտակցութիւնը չէ, որ որոշում է նրանց կացութիւնը, այլ ընդհակառակը՝ մարդկանց հասարակական կացութիւնն է, որ որոշում է նրանց գիտակցութիւնը: Իրանց զարգացման մի որոշ աստիճանի վրայ հասարակութեան նիւթական արտադրողական ուժերը հակասութեան մէջ են ընկնում գոյութիւն ունեցող արտադրական յարաբերութիւնների կամ իրաւաբանօրէն ասած՝ գոյքային, սեփականատիրական յարաբերութիւնների հետ, որոնց շրջանակում նրանք մինչ այդ գործում էին: Արտադրողական ուժերի առաջադիմութեան ձևը ներկայացնող այդ յարաբերութիւնները այժմ նրանց համար կապանքների դեր են սկսում խաղալ: Այդ ժամանակ է, որ հասարակական յեղափոխութեան շրջան է սկսւում:

Տնտեսական հիմքերի փոփոխման հետ յեղաշրջում է առաջանում և հասարակական շէնքի ամբողջ վերնայարկում, զարգանալով աւելի կամ պակաս արագութեամբ:

Նման յեղաշրջումների մասին խօսելիս, տնտեսական արտադրութեան պայմանների նիւթական յեղաշրջումը, որ հնարաւոր է որոշել մաթեմատիկական ճշտութեամբ, միշտ էլ պէտք է տարբերել իրաւական, քաղաքական, կրօնական, գեղարեստական կամ փրկութիւնայական, մի խօսքով՝ գաղափարական եղանակներից, որոնց միջոցով մարդիկ գիտակցում են այդ բաղխումը և նրա գործնական լուծմանը ձգտում: Ինչպէս տուեալ տնտեսի մասին չի կարելի այն կարծիքների հիման վրայ դատել, որ իր մասին այդ տնտեսանի, նոյնպէս էլ նման յեղափոխական շրջանների մասին չի կարելի դատել, նրանց գիտակցութեան վրա հիմնուելով. ընդհակառակը, այդ գիտակցութիւնը պէտք է բացատրել դեռ նիւթական կեանքում առաջացած հակասութիւններով, այն բաղխումով, որ ծագել է հասարակական արտադրողական ուժերի և արտադրական յարաբերութիւնների միջև:

Մի որոշ ձևի հասարակութիւն երբէք չի կարող կործանուել, մինչև որ չեն զարգացել այն բոլոր արտադրողական ուժերը, որոնց համար նա գոյութեան ասպարէզ է զեռ ներկայացնում և նոր, աւելի բարձր արտադրական յարաբերութիւնները երբէք հսկելի տեղը չեն բռնում, եթէ նրանց գոյութեան նիւթական պայմանները հին հասարակութեան գրկում արդէն բռն չեն գրել: Ահա ինչու մարդկութիւնը իր առաջ միշտ այնպիսի խնդիրներ է գնում, որոնց նա կարող է լուծել և փորձը ցոյց է տալիս, որ խնդիրներն էլ այնտեղ են միայն ծագում. ուր նրանց լուծման նիւթական պայմաններն արդէն գոյութիւն ունեն կամ առնազն իրենց գոյացման պրոցեսում են գտնուում:

Արտադրութեան տեխնիկայի զարգացման ամեն մի նոր աստիճան փոփոխութիւն է մտցնում ի միջի այլոց արտադրած բարիքների փոխանակութեան եղանակի մէջ, որը յարմարւում է արտադրութեան նոր եղանակին: Ուրեմն՝ նոր արտադրողական տեխնիկա, հասարակական արտադրութեան նոր եղանակ և նոր հասարակական կարգեր:

Արտադրութեան նոր եղանակը շահաւէտ է իր սկզբում ոչ միայն շահագործող ու իշխող, այլ և շահագործող ու ենթարկող դասակարգերին: Բայց իրերի ընթացքը շատով այնպիսի բնոյթ է ստանում, որ «խելացին փոխում է անհեթեթութեան, բարիքը՝ չարիքի»: Արտադրութեան նոր եղանակը, սկզբում համոզուաւէտ, դառնում է ժամանակի ընթացքում համալսարանական, բարձրացնելով միշտ աւելի մեծ չափերով շահագործողների թշուառութիւնը և բազմապնելով թշուառների թիւը, այն ինչ արտադրութեան նոր տեխնիկան, շնորհիւ բարձր արդիւնաւորութեան, բարւոքում է նըշանաւոր չափերով և՛ շահագործողների անտեսական դասակարգային դրութիւնը: Այս է ահա այն հանգամանքի պատճառը, որ վերջիններս թշնամական զիրք են բռնում գէպի հասարակութեան գոյութիւն ունեցող ձեռք և ձգտում են գէպի հասարակութեան մի նոր ձև, որտեղ արտադրութեան նոր տեխնիկայի առաւելութիւնների մէջ իրանք էլ մաս կունենան:

Միւս կողմից, շահագործող և իշխող դասակարգը աւել-

լի մեծ չափերով է օգտուում իր քաղաքական իշխանութիւնից, ձգտելով հաստատ պահել իր վտանգաւոք դիրքը: Բայց ի գուր, որովհետև նա չի կարող զիմադրել չքաւորների միշտ աւելի ուժեղացող դրոհին. շահագործողների թշուառ գերակշռութիւնը գրկում է վերջ ի վերջոյ իշխող դասակարգերին նրանց իշխանութեան գործիքից, որով նրանք պահպանում էին մինչ այդ իրանց արտօնութիւնները—ոչինչ չի արդարացնում այլ ևս վերջիններիս գոյութեան շարունակութիւնը և ստիպում է նրանց ենթարկուել:

Մինչև օրս կատարւած յեղափոխութիւնների պատմութիւնը ցոյց է տալիս, որ նրանցից յետոյ նոր դասակարգերն են զրաւել դասակարգային իշխանութեան գահը: Եւ ամեն մի նոր դասակարգային իշխանութիւն ընդարձակել է ունեւորների շրջանը, արտադրական ուժի զարգացմանը համապատասխան:

Բոլորովին այլ հետեանք կունենայ ներկայ դասակարգային կոիւր, որ պրոլետարիատի և բուրժուազիայի մէջ է մղւում: Նա չի կարող հիմնել եւ ոչ մի դասակարգային իշխանութիւն, այլ վերջ կը դնի առհասարակ դասակարգերի գոյութեանը, հասարակութեան դասակարգային բաժանմանը եւ կը վերացնի այսպիսով «պետութիւնը»:

Սոցիալ-դեմոկրատական շարժումը դասակարգային շարժում է իր մօտիւններով և իր ընթացքով, բայց իր նպատակով ու ձգտումներով—նա մի ընդհանուր կուլտուրական շարժում է:

Շոգեմեքենայի ներմուծումը գործարաններում և հագորդակցութեան ճանապարհներում ստեղծեց արտադրութեան մի նոր շրջան: Մեքենան յեղաշրջեց ամբողջ արտադրութիւնը, հասցրեց նրան մի բարձրութեան, որ առաջ եռրեակայել անգամ չէին կարող, հիմնեց ժամանակակից խոշոր փոխանակութիւնը և զարգացրեց արտադրութեան կապիտալիստական եղանակը, վարելով արտադրութիւնը պրոլետար վարձու բանւորների միջոցով:

Սկզբում մեքենան համօգտաւէտ էր, որովհետև նա բացեց վաստակի նոր աղբիւրներ, շնորհիւ մասսայական արտադրութեան էժանացրեց ապրուստի միջոցները և գործածութեան միւս առարկաները, թեթևացրեց աշխատանքի

ծանրութիւնը, ընդարձակեց բացի դրանից բանւորի տնտեսական ազատութիւնը, դարձնելով նրան ճորտից աղատ վարձու բանւոր (ինչպէս այդ ազատութիւնը ընդարձակել էր առաջ, երբ ստրուկները ճորտեր դարձան)։— Բայց այնուհետեւ նա սկսեց առաջ բերել իր հակառակ կողմերը, որ անընդհատ վատթարացնում էին արտադրող մասսաների դրութիւնը։ Նա դարձաւ մարդ-բանւորի ամենակատաղի մըրցակիցը, զրկեց զբաղմունքից հազարաւոր մարդկանց, բռնաբեղեց միշտ աւելի աճող ինդուստրիէլ պահեստի գօրք և այսպիսով վատթարացրեց և զբաղմունք ունեցող բանւորների աշխատանքի պայմանները։ Նա գցեց մկանսական ուժի պահանջը, բարձրացրեց առաջարկը ու իջեցրեց աշխատավարձը, երկարացրեց բանւորական օրը, ուժեղացրեց բանւորի կախման աստիճանը գործատիրոջից և ենթարկեց նրան կապիտալիստի քմահաճոյքին ու անսահման հարստահարութիւններին, չստեղծելով նրա համար անտեսական հողի վրայ և ոչ մի թեթեւութիւն։ Նա միշտ աւելի մեծ չափերով էր տարածում իր կործանիչ ազդեցութիւնը և հասարակութեան միւս խաւերում։ Նա սկսեց քայքայել միջին խաւերը և գցեց նրանց պրոլետարեատի դրութեան մէջ։ Նա անսահման չափով ուժեղացրեց մրցման կռիւը, որտեղ խոշոր կապիտալիստները ոչնչացնում են մանր կապիտալիստներին, շատ խոշորները և նրանց սիւռթիւնները միայն խոշորներին, նեղացնելով այսպէս ունեւորների շրջանը՝ շնորհիւ միշտ աւելի զարգացող «կապիտալի կուտակման» (Accumulation), այնպէս որ այդ փոքրաթիւ ունեւորները դարձան կապիտալի իշխաններ, որոնց տրամադրութեան տակ առասպելական հարստութիւններ են գտնւում։ Բայց նոյն իսկ կապիտալի այդ մագնատները ապահով չեն երբեք կրիդաների և կրախների տնտեսական փոթորիկներից և երկրաշարժերից։

Այսպէս արտադրութեան նիւթական ուժերը հակասութեան մէջ են ընկնում գոյութիւն ունեցող արտադրական յարաբերութիւնների հետ», այսինքն, արտադրութեան կապիտալիստական եղանակի շրջանում մեքենաների միջոցով արւող խոշոր ինդուստրիան միշտ աւելի մեծ չափերով

է անտանելի դառնում։ Չէ որ այդ բոլոր չարիքների արմատը գտնւում է ոչ թէ արտադրութեան նոր տեխնիկայի, այլ վերջինիս կապիտալիստական գործադրութեան մէջ։ Ինքն ըստ ինքեան, մեքենայական խոշոր ինդուստրիան պէտք է թեթեւացնէր և նոյն իսկ վերացնէր ամբողջովին մասսաների թշուառութիւնը, շնորհիւ արտադրութեան հսկայական ուժերի։— Բայց մեքենայի կապիտալիստական գործադրումը ուժեղացնում է հսկայական չափերով մասսաների այդ թշուառութիւնը և միայն կապիտալիստների գիրկն է լցնում իր հարուստ արդիւնքները։ Իր ամբողջ էութեամբ նա պէտք է ազատէր բանւորին աշխատանքի ծանրութիւնից, բայց նրա կապիտալիստական գործադրումը թեթեւացնում է կապիտալիստների դրութիւնը ու աւելի ևս ծանրացնում բանւորի լուծը։ Ինքն ըստ ինքեան, մեքենան առատութեան մի անսպառելի աղբիւր է, բայց կապիտալի տիրապետութեան շրջանում միլիոնաւոր մարդկանց կողմից անէծքի է ենթարկւում։ Բացի դրանից, արտադրութեան կապիտալիստական եղանակը երևան է գալիս ներկայումս, իբրեւ արտադրութեան մի շղթայ, խոչնդոտ հանդիսանալով նրա ազատ զարգացմանը։ Ինչպիսի առատութիւն կարելի էր ստեղծել և ինչպիսի կուտուրական գործեր կատարել, եթէ ժամանակակից արտադրութեան այնքան բարձր զարգացած տեխնիկան ազատէր կապիտալիզմի շղթաներից և կապանքներից (բաւական է յիշել միայն Պանամայի ջրանցքը)։

Արտադրութեան տեխնիկան մի այնքան բարձր աստիճանի է հասել ժամանակակից խոշոր ինդուստրիայի մէջ, որ նա հակասութեան մէջ է ընկել ոչ միայն արտադրութեան այն սպեցիֆիկ եղանակի հետ, որին մենք կապիտալիստական ենք անւանում, ուրեմն գասակարգային յարաբերութիւնների մի որոշ ձևի հետ, այլ նա անհաշտ է և՛ հասարակութեան գասակարգային դիֆերենցիացիայի կամ ուրիշ խօսքով, գասակարգային պետութեան հետ։

Բայց այդ գասակարգ. պետութիւնը մի առաջադիմական քայլ էր իր սկզբում։ «Քանի որ մարդկային աշխատանքի արտադրողական ուժը այնքան փոքր էր, որ մարդու շատ քիչ բարիքներ էին մնում իր ապրուստի անհրաժեշտ միջոցներ

ըր ծածկելուց յետոյ—մինչ այդ արտադրողական ուժի դարգացումը, փոխանակութեան ընդարձակումը, գեղարւեստի և գիտութեան ստեղծումը հնարաւոր էին միայն շնորհիւ աշխատանքի բարձր բաժանման և այդ մեծ բաժանումը պէտք է տեղի ունենար երկու կողմերի մէջ, մի կողմից մասսան, որ կատարում է ձեռքի հասարակ աշխատանք և միւս կողմից փոքրաթիւ արտօնեալները, որոնք ղեկավարում են աշխատանքը և զբաղւած են վաճառականութեամբ,—պետական գործերով և յետոյ գիտութիւններով ու գեղարւեստներով» (Ֆր. Էնգէլս): «Քանի որ ազգաբնակչութեան իսկապէս աշխատող մասի աշխատանքը այնքան երկարատեւ է, որ նա բոլորովին ժամանակ չունի զբաղւելու հատարակութեան ընդհանուր բնաւորութիւն կրող գործերով (աշխատանքի ղեկավարութիւն, պետական գործեր, զաւաճարութիւն, գեղարւեստ, պիտութիւն և այլն)—մինչ այդ անհրաժեշտ է մի առանձին զաւակարդի գոյութիւն, որ ազատ լինի իսկական աշխատանքից և կարողանայ իրան այդ գործերին նւիրել» (նոյնը):

Գաւազնաբանին պետութիւնը մի անհրաժեշտ անցողական շրջան է, որ պատմական առաջադիմութեան ճանապարհին տանում է մեզ մանր արենակից խմբերից (Cens-ցեղ) գէպի միջազգային հասարակութիւնը: Շնորհիւ ազբանքային փոխանակութեան, մարդիկ կտրւեցին առանձնացած ցեղերից և սկսեցին իրար մօտենալ միջազգային հողի վրայ: (Էնգէլսը բացատրում է իր «Ընտանիքի, մասնաւոր սեփականութեան և պետութեան ծագումը» աշխատութեան մէջ, թէ ինչպէս ցեղից առաջացաւ զաւակարգային հասարակութիւնը և ինչպէս տեղի ունեցաւ մասնաւոր սեփականութեան զարգացումը, իբրեւ աշխատանքի բարձր բաժանման հետեանք):

Այժմ «պետութիւնը», զաւակարգային հասարակութիւնը զրկւել է արդէն իր գոյութիւնն արգարացնող պայմաններից, արտադրութեան զարգացման հետ միասին նա համաշխարհային դարձաւ: Մոռու արդիւնաբերութեան շնորհիւ առաջացած արտադրական ուժերի հսկայական զարգացումն է, որ հնարաւորութիւն է տալիս բաժանելու աշխատանքը

առանց բացառութեան հասարակութեան բոլոր անդամների մէջ և այնքան սահմանափակելու ամեն մէկի աշխատանքի ժամանակը, որ բոլորն էլ բաւականաչափ ժամանակ ունենան մասնակցելու հասարակական ընդհանուր բնաւորութիւն կրող՝ անտեսական և պրակտիկ գործերին: Ներկայումս է միայն, որ ամեն մի իշխող ու շահագործող զաւակարգ աւելորդ է դարձել և ներկայումս է միայն, որ նա անողորմ կերպով կոչնչացւի» (Էնգէլս):

«Մեծ մասշտաբով վերացած, արտադրութեան ասիական, անտիկ, ֆեոդալ և ժամանակակից բուրժուական ձևերը կարող են ընդունել, իբրեւ հասարակութեան անտեսական զարգացման առաջադիմական շրջաններ: Արտադրութեան բուրժուական սլայմանները ներկայանում են, իբրեւ արտադրութեան հասարակական պրոցէսի վերջին ներհակ ձևեր... բայց բուրժուական հասարակութեան ծնցում զարգացող արտադրական ուժերը ստեղծում են միաժամանակ և այն նիւթական պայմանները, որ լուծելու են այդ ներհակութիւնը: Հասարակութեան այս ձևը փակում է մարդկային հասարակութեան պատմութեան անցեալ շրջանը»: (Կ. Մարքս):

Հասարակութեան ձևը բարձրագոյնում շրջանում ուրոյն կոմունիստական, համայնական էր («Gens»), ցիւրիլ-դաղիայի շրջանում—«պետութիւնը» հիմնւած էր զաւակարգային հողի վրայ, իսկ կուլտուրայի շրջանում նա կր ինի «սոցիալիստական հասարակութիւն», արտադրութեան կենտրոնացումով, որ կտարածւի հասարակութեան բոլոր անդամներին վրայ և կըզարգանայ արտադրութեան կապիտալիստական եղանակի մէջ աւելի փոքր չափերով կատարող կենդրոնացումից:

Արտադրութեան կապիտալիստական եղանակը կփոխի սոցիալիստականի և կապիտալիստ. դասակ. պետութիւնը կը փոխի սոցիալ. հասարակութեան նոյն կարգով, ինչ կորգով կատարւել են նախկին հասարակական յեղափոխութիւնները: Պրոլետարական մասսայական թշուառութեան ուժեղ աւելումը և տարածումը զարթեցնում է նրանց մէջ զաւակարգ-

գային գիտակցութիւն*) և ցոյց է տալիս նրանց դասակարգային կուլի ու կազմակերպութեան ճանապարհը (ինչպէս բացատրած է «Կօմուն. Մանիֆ.», այդ գործին նպաստել է նշանաւոր չափերով վարձու բանւորների խոշոր-ինդուստրիական կենդրոնացումը գործարաններում և քաղաքներում)։

Նրանք կազմակերպւում են պրոֆիսիոնալ հողի վրայ, որպէս զի նւաճեն գործատէրերից աշխատանքի լաւ պայմաններ և կարողանան ձեռք բերել այնպիսի բարւոքումներ, որոնք անհնարին են առանձին բանւորի համար։ Նրանք կազմակերպւում են և քաղաքական հողի վրայ, իբրև սոցիալ-դեմոկրատական կուսակցութիւն, որպէս զի ազդեն օրէնսդրութեան վրայ յօգուտ պրոլետարիատի և նւաճեն վերջապէս քաղաքական իշխանութիւնը, այն գործիքը, որի միջոցով իշխող դասակարգերը ձգտում են պաշտպանել կապիտալիստական դասակարգային պետութիւնը պրոլետարիատի յարձակումներից և որին նրանք այնքան աւելի ուժեղ ու աւելի կատարի գործադրութիւն են տալիս, ինչքան պրոլետարական կազմակերպութիւնները նրանց աւելի են ըստ պահանջի։

Ի գուր. *vis consili expers mole ruit sua*—այն ուժը, որին պակասում է ներքին կապը (միտքը, իմաստը), խորտակւում է ինքն ըստ ինքեան։ Շահագործողների թւական զօրութիւնը գերակշռելու է վերջի վերջոյ շահագործողների տնտեսական եւ քաղաքական զօրութիւնը, մասնաւորապէս այդ դասակարգը միշտ նւազում է իր չափերով։ Աւելացրէք սրա վրայ և այն հանգամանքը, որ արտադրութեան կապիտալիստական եղանակի զանազան չարիքները, ազդելով և ունենոր դասակարգերի վրայ, դրդում են նրանց մէջ գտնուող անհատներին միանալ պրոլետարիատին, օգնել նրան և ա-

*) Ագիտացիայի մէջ յաճախ գործ ածուող այս խօսքը նշանակում է բանւորի այն համոզմունքը որ, բանւորը և գործատէրը պատկանում են զանազան դասակարգերի, զանազան, միմեանց հակառակ շահերով և որ ներդաշնակութեան մասին խօսք անգամ չի կարող լինել նրանց մէջ։ Առաջին անգամ այս հարցը բացատրել է մանրամասնօրէն Լասսալը 1863 թ. մարտի 1-ին, բանւորներին ուղղած իր յայտնի պատասխանում։

ռաջ մղել նրա ազատագրական կռիւը։ «Դասակարգային կուլի վճռական ընդհանրում, քայքայման պրոցէսը այնքան սուր և զղալի կերպարանք է ընդունում իշխող դասակարգերի և ամբողջ հին հասարակութեան մէջ, որ մի փոքրամասնութիւն բաժանւում է իշխող դասակարգերից և միանում է յեղափոխական դասակարգին, այն դասակարգին ուրեմն, որ իր ձեռքում բռնած ունի ապագան։ Ինչպէս ազնուականութեան մի մասը անցաւ մի ժամանակ բուրժուազիայի կողմը, ներկայումս էլ պրոլետարիատի կողմն է անցնում բուրժուազիայի մի մասը, այն է՝ բուրժուա-իդեօլոգիների մի մասը, որոնք տնտեսապէս ըմբռնել են պատմական դարգացման ամբողջ ընթացքը» (Կօմուն. Մանիֆ.)։ Բայց բուրժուական մասսան, ենթարկւելով կապիտալիստական կամքին—որը ինչպէս յայտնի է աւելի է ուժեղ, քան մարդուս բանականութիւնը—յամառութեամբ հետու է պահում իրեն սոցիալիստական գաղափարներից։

Սոցիալ-փիլիսոփայական մտքի բարձրութիւնից Մարքսը ըմբռնեց պարզօրէն այդ պրոցէսը և գիտական մարգարէութեան հաստատութեամբ տւեց նրա պրօգնոզը «Կապիտալի» 24-րդ. գլխում, մաս 7, ապացուցելով հետեւեալ աւացւածքը. «այն մտածողի առաջ, որ կանգնած է մի մեծ պատմական սկզբունքի բարձրութեան վրայ, ապագան նոյնպէս է բացւում, ինչպէս աւետեաց երկիրը բացւում էր Մովսէսի առաջ Նէբօ լեռից»։

Մարքսային ցեղը բարձրագոյնութեան դարեշրջանում միացած լինելով մասն կօմունիստական խմբերի մէջ, որոնք—համապատասխան արտադրական ուժի զարգացման ցած աստիճանին—աղքատ էին, այդ մարքսութիւնը պէտք է անցնէր մասնաւոր սեփականութեան ամբողջ ծանր պատմութիւնը, որ լցնում է ցիվիլիզացիայի տմբողջ շրջանը, իր հաղարաւոր տարիներ տեղ դասակարգային կռիւներով, նա պէտք է անցնէր պատմութեան այդ ամբողջ շրջանը, որպէս զի հիմնի վերջապէս միջազգային, համաժարդկային, անվերջ հարստութիւններով ապահոված սոցիալիստական հասարակութիւնը և նրա հետ միասին կոլտուրայի դարեշրջանը։

Ինչպէս նոր հետադասութեան արդիւնք կազմող և ամեն մի ուրիշ դարեւորական կազմող թէօրիա, պատմական մատերիալիզմն էլ ինքն ըստ ինքեան ախրան պարզ ու հասկանալի է, որ դժար է ասել, թէ ինչու նա առաջ եկաւ միայն նոր ժամանակներում: Արդէն ամենամիջակ մտաւոր կարողութեան համար հասկանալի է, որ մարդուս առաջին և ամենագլխաւոր պահանջը նրա գոյութիւնը, նրա կեանքը պահպանելն է և որ հետեւապէս մարդուս հոգացողութեան ամենանշանաւոր առարկան է լինելով՝ մատակարարել գոյութեան միջոցներ, այն է կեանքի նիւթական պայմաններ: Եւ ինչ որ ճշմարիտ է այստեղ առանձին մարդու համար, ճշմարիտ է և՛ ամբողջ մարդկութեան համար, թէ անցեալում և թէ ներկայում:

Ահա Սպինոզայի կարծիքը. «Մարդիկ սխալւում են, կարծելով թէ իրանք ազատ են: Այս սխալը նրանից է առաջ գալիս, որ մարդիկ գիտակցում են իրանց գործողութիւնները, բայց չեն իմանում նրանց պատճառարանող պայմանները: Եւ եթէ նրանք պնդում են, որ մարդուս գործողութիւնները կախած են նրա կամքից—նրանք միայն խօսքեր են արտասանում, որոնց իմաստը իրանք էլ չեն հասկանում»:

Եւ իսկապէս, պատմութեան իդէալիստական բացատրութիւնը հիմնւում է նոյն տրամաբանական գաղափարների (Hallucination) վրայ, որի վրայ հիմնւում է կամքի ազատութեանը վերաբերեալ հոգեբանական մոլորութիւնը: Երկու դէպքերում էլ թեթեւ մտածողութիւնը իր կամքի իսկական շարժառիթների տեղ է ընդունում այն երեակայութիւնները կամ գաղափարները, որոնք ուղեկցում են հոգեկան գործողութեան իսկական մօտիւններին, նա խառնում է այդ մօտիւնների իդէալական արտացոլումը իրանց, մօտիւնների հետ:

Դեռեւմտիկները ուսուցանում է, որ կամքը՝ ինչպէս և աշխարհիս բոլոր երևոյթները, ենթարկւում է պատճառա-

կանութեան օրէնքին: Նկատենք այստեղ, որ նրա վրայ հիմնւելով միայն կարող էր կառուցւել պատմական մատերիալիզմի շէնքը, որովհետեւ այլ կերպ խօսք անգամ չէր կարող լինել պատմական օրինաչափութեան մասին: Դեռեւմտիկները պատմական մատերիալիզմի հետ այն ընդհանուր կապն ունին, որ նա հրէշ ու խրուիլակ է երևում այն բոլորի աչքում, որոնց արտում խոր արմատներ է թողել այն իլլիւզիան, թէ բնութիւնը ստեղծել է մարդուս մի էկստրա-արտօնեալ դրութեան մէջ, ընդունակ դարձնելով նրան ազատելու կատարելապէս բնութեան կախումից, շնորհիւ իր բարոյական կամքի: Բայց քանի որ պարուն իդէալիստները չեն գտնի մի մարդու, որը կարողանար ապրել առանց ուտելու և խմելու, շնորհիւ իր բարոյական կամքի—մինչ այդ և պատմական մատերիալիզմի դէմ ունեցած նրանց հակառակութիւնը ոչ պակաս երեխայական բնաւորութիւն կրկրէ, քան աստուածաշնչի հաւատացեալների վերաբերմունքը դէպի զարմիւնիզմը կամ Պտօլոմէի տիեզերական սխառնմի կողմնակիցների թշնամութիւնը դէպի Կօպէրնիկի ուսմունքը: (Անհնարին է, որ մարդս չկազմէր բնութեան մի մասը և չը հետեւէր ընդհանուր կարգերին), գրել է դեռ Սպինոզան, որի սխառնմի պարունակում է իր մէջ տո հասարակ Մարքսի սոցիալական թէօրիաների փիլիսոփայական հիմնական մտքերը:

Սխալ է միանգամայն այն կարծիքը, թէ պատմական մատերիալիզմը չի գնահատում մտքի դերը մեր կեանքում: Զէ՛ որ բոլոր արտադրական առաջադիմութիւնները մարդկային բանականութեան հետեանք են: Այնպէս որ մարդկային ուղեղն է, որ ստեղծում է վերջին հաշւում կուլտուրան, բայց այն չափով միայն, ինչ չափով նա առաջ է մղում արտադրութիւնը և նրա միջոցով կեանքի բոլոր միւս կողմերը:

Պատմական մատերիալիզմը անհամակրելի է շատերի համար, որովհետեւ նա ժխտում է—նրանց կարծիքով—բոլոր գաղափարական մօտիւնները և գաղափարական ձգտումները: Բայց միթէ ճշմարիտ է այդ կարծիքը: Ոչ մի դէպքում: Պատմական մատերիալիզմը ասում է միայն, որ նիւթական

շահերը ամենանշանաւոր դերն են խաղում մարդկային կեանքում և որ հետեւապէս մարդս ձգտում է ամենեց առաջ իր գոյութիւնը պահպանել, ապահովել իր ապրուստի միջոցները և որ ուրեմն մարդկանց մեծամասնութիւնը զրուած լինելով ալտէրնատիւի առաջ՝ հրաժարել գլխաւոր նիւթական շահերից կամ զազափարական ձգտումներից—վերջիններս աւելի հեշտութեամբ են գոհում, քան առաջինները: Պարզ է ուրեմն, որ մարդս կարող է ապրել առանց լրագիր կարգալու, առանց եկեղեցի կամ թատրոն յաճախելու, առանց սապոնով լւացելու, առանց քրիստոնէական սիրոյ և առանց մարդասիրութեան, առանց կրօնի ու բարոյականութեան, բայց նա չի կարող ապրել առանց կերակրի, հագուստի, բնակարանի: Համեմատած վերջիններիս հետ, բոլոր զազափարական էլէմէնտները երևան են գալիս, իբրև ճոխութիւն: Այդ տէօրիան իսկապէս իր բարձր արժէք չի վերագրում նիւթական բարիքներին կամ իսկականից աւելի ցած չի գնահատում կեանքի զազափարական կողմերը: Նա չի խօսում այն մասին, թէ ինչ է լինելու, այլ բացատրում է այն, ինչ որ գոյութիւն ունի: Անկասկած, որ և է պաշտօնի գմբէթը կամ ֆասադը անհամեմատ աւելի գեղեցիկ է, քան շինութեան ներքին մասը, բայց վերջինս կարող է կանգուն մնալ առանց գմբէթի, իսկ գմբէթը չի կարող գոյութիւն ունենալ առանց հիմքի: Պարզ է ուրեմն—նկատենք ի միջի այլոց—որ կեանքի բոլոր իդէալիստ ըէֆորմատորները, որոնք ուզում են լուծել սոցիալական հարցը բարոյականութեան, կրթութեան եւ այլ միջոցներով, նրանք բոլորը գործը հակառակ կողմից են սկսում, ձիուն պոչից են սանձահարում և նմանում են մի խենթ ճարտարապետի, որ կառուցանում է նախ գմբէթը և ապա միայն հիմք է դնում շինութեանը:

Բացի ապրելու ցանկութիւնից, մարդուս յատուկ են ի հարկէ և ուրիշ շատ ձգտումներ, օրինակ՝ դէպի դիտութիւն, ճշմարտութիւն, դէպի բնութեան սէրը, դէպի գեղարւեստն ու գործունէութեան զանազան ճիւղեր, դէպի խաղն ու հասարակական կեանքը և այլն, և այդ հակումները կարող են թոյլ կամ ուժեղ արտայայտուել, նայած թէ նրանք

երբ, որտեղ և ում մէջ են երևան գալիս: Բայց աֆֆէկտներին վերաբերեալ ուսման օրէնքներից մէկն է, որ ուժեղ աֆֆէկտը յաղթում է աւելի թոյլին և այնուհետև մի հոգեբանական օրէնք է, որ բոլոր աֆֆէկտների մէջ ամենաուժեղը ինքնապահպանութեան ձգտումն է: Հետեւապէս, թէև զազափարական ձգտումների համար բացւում է անկասկած գործունէութեան մի շատ ընդարձակ ասպարէզ, բայց որտեղ նրանք հանդիպում են գլխաւոր նիւթական շահերին, վերջիններս են Եղիորաբար նուաճում կուի այդ դաշտը:

Զարմանալի է այնուհետև, որ պատմական մատերիալիզմի այս թերութիւնները գտնում են այն դասակարգերի ներկայացուցիչները, որոնց մօտ ձգտումը դէպի շահը և կարիերիզմը ամենածաղկեալ դրութեան մէջ է, որոնց մօտ զազափարական ձգտումների զարգացումը խեղդուած է ամբողջովին և որոնց մօտ զարգացած է զաղրելի գործնական մատերիալիզմը: Վերջինս սուր հակապատկեր է ներկայացնում այն զազափարական ֆրազներին հանդէպ, որոնք թափում են կարեւորի նման անդիտակից մասսաների գլխին: Զարմանալի է, որ այդ կասկածելի մեղադրանքը բարձրացնում են մի կուսակցութեան և մի դասակարգի դէմ, որոնց քաղաքական ձգտումներին թէև վարկ են տւել նիւթական մօտիւնները և որոնք թէև հիմնւում են մատերիալիստական հողի վրայ—բայց նրանց վերջնական նպատակները բարձրանում են մինչև իդէալների աշխարհը և նրանց պաշտպաններն ու կողմնակիցները թէև չեն զարդարում իդէալիզմը գեղեցկահանձիւն բառերով, ինչպէս Րէգանը և Գոնէրիլը, այլ հօրդէլիայի նման աւելի ևս խորը տեղ են տալիս նրան իրանց սրտերում և հոգում են նրան ամենամեծ սիրով. իշխող դասակարգերն են ընդհակառակը, որ յետ են մղում ատելութեամբ իդէալիզմը, հրաժարւում են նրանից:

Գերմանացիք, որ ամենից շատ յաւակնութիւն ունեն փիլիսոփայութեան գոկտորի զգալը կրելու, մատերիալիզմ բառի առաջ կորցնում են գլխարկները, վախ են զգում ներանից: Բայց չէ՞ որ նոյն այդ գերմանացիների Փառուստն է, որ ասում է. «ես չեմ կարող այդքան բարձր գնահատել խօսքերը»: Նոյն իսկ մեծ գիտնականները չեն կարողանում

ըմբռնել, որ պատմական մատերիալիզմը նոյնքան հեռու է բարոյական մատերիալիզմից, ինչքան երկինքը երկրից և նրանց երկուսի մէջ նոյնքան նմանութիւն կայ, ինչքան ակաբրիտմի սալամանդրի և աւյն սալամանդրի մէջ, որին մերսում են ուսանողները իրենց ըէֆերի ժամանակ», կամ որքան նմանութիւն որ կայ կենդանաբանական այգում գլուխող կապկի և աւյն կապկի մէջ, որին պանդուկից տուն են քարշ տալիս:

Փիտական սոցիալիզմը մի աշխարհայեցողութիւն է, բայց նա չի կրում ընդհանուր բնաւորութիւն — նա մի սոցիալ-փիլիսոփայական, սոցիալ պատմական աշխարհայեցողութիւն է:

„ՅԱԻԵԼԵԱԼ ԱՐԺԷՔԻ ԹԵՕՐԻԱՆ“

Ինչպէս յայտնի է, «Կապիտալի» մէջ է, որ Մարքսը զարգացրել է իր յաւելեալ արժէքի թէօրիան:

Թէև Մարքսը գրում է շատ պարզ, նոյն իսկ գեղեցիկ ու հրապուրիչ, բայց շնորհիւ նիւթի և խիստ գիտական մեկնութեան, «Կապիտալը» միանգամայն անմատչելի է շատերի համար և եօթ կնիքներով փակած մի գիրք, մանաւանդ եթէ նրանք ազատ ժամանակ չունեն, նրան բազմակողմանի ուսումնասիրելու համար: Գրքոյկիս մէջ փորձում եմ տալ թէօրիայի էական մասը ամենահամառօտ և հանրամատչելի կերպով, աշխատելով դասաւորել նիւթը բաժին-բաժին, առանց կանգ առնելու նրա մասնագիտական կողմերի վրայ: Աշխատութիւնս մի ուղեցոյց է, որ կը հեշտացնէ «Կապիտալի» հետ ծանօթանալու գործը:

1

Ի՞նչ է ՍԵՏՏՐԵՐՈՒՄ ԱՐԺԷՔԻ ԹԵՕՐԻԱՆ

Մարքսը բացատրում է իր արժէքի թէօրիայով, թէ ինչու վարձու բանւորը աւելի պակաս է ստանում, քան իր աշխատանքի կատարեալ արժէքն է:

Առևտրի մէջ գտնուող ամեն մի առարկայի, այն է ամեն մի ապրանքի համար վճարւում է իր արժէքի համաձայն և այն էլ հետևելով որոշ սոցիալ-տնտեսական օրէնքների, որոնք նոյնքան անհրաժեշտ են, ինչքան և բնական օրէնքները: Ով գնում է հաց, միս, կօշիկ, հագուստ, պէտք է վճարէ նրանց արժէքի համաձայն: Վարձու բանւորը վաճառում է իր աշխատանքի ոյժը ձեռնարկողին կամ կապի

տալիստին, ինչպէս մի ապրանք: Բայց ռոտեղից է առաջ դա-
լիս, որ այս ապրանքը—աշխատանքի ոյժը, մի բացառութիւն
է կազմում ընդհանուր օրէնքից, քանի որ կապիտալիստը կա-
րողանում է այդ ապրանքի համար նրա արժէքից ցած վը-
ճարել:

Սակայն ամեն մի աշխատանք էլ չի կրում ապրանքի
ընաւորութիւն: Գիւղացին օրինակ վաճառում է ոչ թէ իր
աշխատանքի ոյժը, այլ աշխատանքի արդիւնքները. նոյն
գրութեան մէջ են գտնւում այդ տեսակէտից արհեստաւորը
և խոշոր կապիտալիստը: Վարձու բանւորը ընդհակառակը
վաճառում է ոչ թէ իր աշխատանքի արդիւնքները, այլ աշ-
խատանքի ոյժը. աշխատանքի նոյն պայմաններում են գըտ-
նւում և ամեն մի ծառայող կամ պաշտօնեայ, մինչև միսիս-
ալըները: որոնք նոյնպէս վարձու աշխատաւորներ են, այն
տարբերութեամբ միայն, որ նրանց վարձատրութիւնը կամ
նրանց աշխատանք-ապրանքի գինը աւելի բարձր է, քան
ստանում է ինդուստրիէլ վարձու ընկերը:

Կրկնում ենք. վարձու բանւորը չի ստանում իր ջան-
քերի արժէքը: Բայց ինչպէս է հնարաւոր այս երևոյթը:
Միթէ ընութեան մէջ էլ գոյութիւն ունեն բացառիկ օրէնք-
ներ, ինչպէս նրանց ստեղծում է մարդկային հասարակու-
թիւնը:

Որպէս զի հիմնօրէն բացատրւած լինի մեր առաջ գը-
րած հարցը, պէտք է պարզել նախ, թէ ի՞նչ է ընդունւում
արժէք հասկացողութեան տակ:

II

Ի՞նչ է ԱՐԺԷՔԸ

Սերթուկը, կալբասը, սիգարը որոշ արժէք ունեն ինձ
համար, որովհետև ես կարող եմ նրանց հագնել, ուտել,
ծխել, մի խօսքով կարող եմ գործ ածել նրանց: Ընդհակա-
ռակը մի վելօսիպեդ ոչ մի արժէք չունի ինձ համար, եթէ
ես չեմ իմանում նրա գործածութիւնը: Բայց և այնպէս, վե-

լօսիպեդը ունի մի որոշ արժէք այն մարդկանց համար,
որոնք կարողանում են ման դալ նրանով: Հաւը ցորեն էր
փնտռում աղբի մէջ, բայց մի ալմադ գտաւ. վերջինս ոչ մի
արժէք չունենալով նրա համար, արհամարհանքով դէն շը-
պրտեց նրան:

Այս բացատրութիւնից կարելի էր եղբակացնել, որ
արժէք ունեն այն բոլոր առարկաները, որոնց կարելի է
գործածել, որոնք կարող են գործածութեան նպատակների
ծառայել:

Բայց օգը օրինակ մի վերին աստիճանի օգտաւէտ և
բոլորին անհրաժեշտ առարկայ է: Չնայած դրան, չի կա-
րելի ասել, որ օգը արժէք ունի, այն է՝ փողով արտայայտ-
ւող մի արժէք: Ինչո՞ւ. որովհետև օգը ունենալով հանդերձ
գործածական արժէք, չի կարող վաճառման առարկայ լի-
նել: Մեղանից ամեն մէկի տրամադրութեան տակ այնքան
օգ է գտնւում, որ կարիք չկայ նրան ուրիշներից գնելու:
Ընդհակառակը, ինձ համար արժէք չունեցող մի վելօսիպեդ,
որ ես տարել եմ վիճակախաղում, կարող եմ վաճառել, այ-
սինքն փոխանակել նրան փողով և ստացած փողը ես փո-
խարինում եմ կրկին ինձ հարկաւոր առարկաներով:

Օգի նման ջուրն էլ ոչ մի որոշ արժէք չունի ջրահա-
րուստ երկրներում, որովհետև նրան այնտեղ չի կարելի
վաճառել, այսինքն փոխանակել: Ընդհակառակը, սակաւա-
ջուր երկրներում նա ունի որոշ արժէք, որովհետև նրան
կարելի է վաճառել, նա փոխանակելի է:

Այստեղից հետևում է, որ մենք երկու իմաստով ենք
գործ ածում «արժէք» խօսքը: Նրանով մենք որոշում ենք
նախ մի որեւէ առարկայի ընդունակութիւնը գործածու-
թեան համար: Իսկ եթէ մենք ասում ենք որեւէ առարկայի
մասին, որ նա ունի մի որոշ արժէք, նշանակում է, որ նա
ընդունակ է փոխանակութեան ուրիշ առարկաների հետ:

Օգը ունի գործածական արժէք, բայց գուրկ է փո-
խանակական արժէքից, սերթուկը ունի գործածական և
փոխանակական արժէք:

Փոխանակական արժէքի փոխարէն կարելի է գործա-
ծել և ապրանքային արժէք դարձւածքը:

Որևէ առարկայի որոշեալ արժէքը կամ նրա փոխանակական արժէքը (արտայայտուած փողով—նրա գինը) նըշանակուած է այն քանակական յարաբերութիւնը, որով գործածութեան մի առարկայ կամ ապրանք փոխանակուած է մարդու հարկաւոր ուրիշ զանազան առարկաների կամ ապրանքների հետ: Եթէ օրինակ մի գոյգ կոշիկը արժէ 20 մարկ (մարկը մօտ 47 կ. է), մի վերարկուն—60 մ., մի գաւաթ գինին—կէս մ., գերձակը կտտանայ իր մի վերարկուի փոխարէն 3 գոյգ կոշիկ կամ 120 գաւաթ գինի. կոշիկաւորը կտտանայ մի գոյգ կոշիկի փոխարէն 40 գաւաթ գինի, բայց պէտք է 3 գոյգ կոշիկ տայ, որպէսզի մի վերարկու ստանայ, պանդոկապետը 40 գաւաթ գինի է վճարելու մի գոյգ կոշիկի և 120 գաւաթ—մի վերարկուի համար:

Հիմա մենք իմանաւ ենք ուրեմն, թէ ինչ է ապրանքի արժէքը: Շարունակենք և տեսնենք, թէ

III

ԻՆՉՈՒ ԱՊՐԱՆՔՆԵՐԸ ՁԱՆՁՁԱՆ ԱՐԺԷՔ ԲՐՆԵՆ

Ինչ է պատճառը, որ վերարկուն արժէ 60 մարկ, մի գոյգ կոշիկը—20 մ., մի գաւաթ գինին—միայն կէս մարկ:

Պատճառը հետեւեալն է. ապրանքի փոխանակական արժէքը որոշուած է աշխատանքի ժամանակի մեծութեամբ, որ անհրաժեշտ է այդ ապրանքը արտադրելու համար: Եթէ օրինակ մի որ և է ապրանքի արտադրութիւնը պահանջուած է մի ամբողջ քանութեան օր, նա կրկնակի արժէք կունենայ, համեմատած մի ուրիշ ապրանքի հետ, որ արտադրուած է կէս քանութեան օրուայ ընթացքում և կիսով չափ արժէք—համեմատած մի երրորդ ապրանքի հետ, որի արտադրութիւնը պահանջուած է երկու քանութեան օր: Աշխատանքի ամեն մի արդիւնք ներկայացնում է. եթէ կարելի է այսպէս արտայայտել, թանձրացած, բիրեղացած աշխատանքի ժամանակ և ամեն մի առարկայի մէջ ինչքան աւելի աշխատանքի ժամանակ է մարմնացած, այնքան նա աւելի

բարձր արժէք ունի փոխանակութեան մէջ, այսինքն, այնքան աւելի բարձր է նրա գինը շուկայում կամ նրա փոխանակական արժէքը: Ուրեմն, վերև բերւած օրինակում վերարկուի, կոշիկների և գինու գների տարբերութեան պատճառը այն է, որ վերարկուի արտադրութիւնը երեք անգամ աւելի շատ ժամանակ է պահանջուած, քան կոշիկինը, և 120 անգամ աւելի շատ, քան մի գաւաթ գինու արտադրութիւնը:

Եթէ օղը գուրկ է որևէ փոխանակական կամ ապրանքային արժէքից, զրա պատճառն այն է, որ նա գոյութիւն ունի աւելի քան բաւարար քանակութեամբ և նրան արտադրելու կամ ստեղծելու համար մարդկային աշխատանքի կարիք չկայ ընդորովին:

Ասելով, որ վերարկուն արժէ 60 մարկ, մենք նկատի ունենք ոչ միայն պատրաստի կտորից վերարկու կարելու պրօցէսը, այլև այն բոլոր աշխատանքները, որոնք անհրաժեշտ են համապատասխան նիւթեր հայթայթելու, գործիքներ պատրաստելու, նրանց համար նիւթեր մատակարարելու, աշխատանքի մէջ վարժելու համար և այլն:—Բացի դրանից, գործը վերաբերում է այստեղ ոչ թէ աշխատանքի այն ժամանակին, որ գործ է ածել մի որոշ բանուր, որովհետև այդ դէպքում ամեն մի ապրանք այնքան աւելի բարձր արժէք կունենար, ինչքան բանուրը աւելի երկարացնէր իր աշխատանքի ժամանակը և գուրս կգար, որ ամենաարժէքաւոր ապրանքները արտադրում են ամենաանշուք և ամենածոյլ բանուրները: Ոչ, այստեղ ենթադրուած է աշխատանքի այն ժամանակը, որ կուտորայի մի որոշ շրջանում անհրաժեշտ է այդ գործում նորմալ քանութիւն:

Դրանով դեռ չի ասւած նոյնպէս, թէ որևէ պաշտօնեայ կամ որևէ գաղտնի ընկերութիւն է նշանակում արժէքային յարաբերութիւնները կամ գները: Ոչ, արժէքային յարաբերութիւնները կազմուած են ինքնըստինքեան, պայպանաւորելով որոշ առարկաների արտադրութեան համար անհրաժեշտ ամբողջ ժամանակի քանակութեամբ:

Արժէքի այս օրէնքը գտել է առաջին անգամ անգլիական տնտեսագէտ Ռիկարդսն (1772—1823). Մարքսը առաջ

տարաւ նրա գործը, աւելի խորը մշակելով և աւելի պարզելով այդ օրէնքը:

IV

ԱՐԺԷՔԻ ՓՈՓՈԽՈՒՄԸ

Եթէ ապրանքի արժէքը համապատասխանում է իր արտադրութեանը անհրաժեշտ աշխատանքի ժամանակին, նա պէտք է փոխւի ուրեմն, երբ փոխւում է արտադրութեան ձևը: Եթէ օրինակ արտադրութեան ներկայ ձևը փոխւի մի ուրիշով, որտեղ որևէ ապրանքի արտադրութիւնը աւելի քիչ ժամանակ կը պահանջէ, քան ներկայումս, կընկնի համապատասխանօրէն և այդ ապրանքի արժէքը:

Այս օրէնքին ապացոյց են ծառայում հարիւրաւոր ընթացիկ գործածութեան սուարկաներ, որոնք անհամեմատ աւելի բարձր գին ունէին առաջ, երբ նրանք պատրաստւում էին ձեռքի աշխատանքով, քան ներկայումս, երբ մեքենան արտադրում է նրանց անագին քանակութեամբ և երբ նըրանցից ամեն մէկի արտադրութեան համար չափազանց քիչ ժամանակ է գործ դրւում: Մասնաւոր պարզ է այդ հարցը լրագիրներ և գրքեր արտադրելու գործում: Մինչև տպագրութեան գիւտը գրքերը չափազանց մեծ գումարներ արժէին, որովհետև նրանք ձեռագիր էին, իսկ վերջինս չափազանց երկար ժամանակ է պահանջում: Այսօր ընդհակառակը, մենք ստանում ենք մի զարմանալի ցած գնով մեր օրաթերթերը, որոնք յաճախ մի բրօշուրի մեծութիւն ունեն, իսկ կարդալուց յետոյ նրա մակուղատուրական արժէքը հազիւ 1—2 պֆէննիգի է հասնում (պֆէննիգը մօտաւորապէս կէս կոպէկ է):

Ահա թէ ինչու վերև մենք ասացինք՝ «կուլտուրայի մի որոշ շրջանում»՝ կուլտուրայի և մանաւանդ տեխնիկայի զարգացման հետ միասին, նւազում է որ և է ապրանքի արտադրութեան համար անհրաժեշտ ժամանակը, ընկնում է համապատասխանօրէն և ապրանքի արժէքը:

V

„ԱՅԽԱՏԱՆՔԻ ՈՅԺ“ ԿՈՉԻՈՂ ԵՊՐԱՆՔԻ ԱՐԺԷՔԸ

Եթէ աշխատանքի ոյժը վաճառւում է իբրև ապրանք, եթէ նա ապրանքի բնաւորութիւն է կրում, արժէքի տեսակէտից էլ ուրեմն նա չպէտք է զանազանի միւս ապրանքներից, այսինքն՝ նրա փոխանակական կամ շուկայի արժէքը, նրա միջին գինը, որ վճարւում է գնողը կամ կապիտալիստը — աշխատավարձը — պէտք է կախւած լինի նոյնպէս այն ժամանակից, որ անհրաժեշտ է աշխատանքի այդ ոյժը ըստեղծելու համար:

Ի՞նչ է նշանակում այս բոլորը:

Ինչպէս ամեն մի ապրանք գործածութիւնից մաշւում, ոչնչանում է, և ուրեմն հարկաւոր է նրան նորից արտադրել — նոյնն է լինում «աշխատանքի ոյժ» ապրանքի հետ:

Աշխատանքի ոյժը կազմւում է կենդանի, աշխատանքի ընդունակ բանւորի յատկութիւնը: Աշխատանքը, այսինքն աշխատանքի ոյժի գործածութիւնը, մաշւում է նրան (աշխատանքի ոյժին), ինչպէս կենքի պրօցէսում գործածութիւնից մաշւում է առհասարակ մարդու մարմինը: Ահա ինչու մարդ պէտք է ժամանակ առ ժամանակ սնունդ ընդունի, որպէս զի վերականգնի իր կենքը, իսկ աշխատող բարդը պահանջւում է համապատասխանօրէն աւելի մեծ քանակութեամբ կերակուր, որովհետև՝ աշխատանքը մաշւում է ուժեղ կերպով նրա կենսական ոյժերը, որ և արտադրւում է յոգնածութեան մէջ:

Ուրեմն, գործածած աշխատանքի ոյժը պէտք է միշտ նորից արտադրւի կամ վերականգնւի: Ահա ինչու բանւորին հարկաւոր է ամենից առաջ որոշ քանակութեամբ կերակուր: Բայց նրան հարկաւոր են նոյնպէս հազուադէպ, բնակարան և ուրիշ շատ առարկաներ, որ անհրաժեշտութիւն են կազմում բոլոր քաղաքակիրթ երկրներում:

Հասկացող ընթերցողի համար դժար չի լինի եզրակացնել այստեղից, թէ ինչով է որոշւում «աշխատանքի ոյժ» ապրանքի արժէքը — դա այն ժամանակն է, որ անհրաժեշտ

է ասպրուստի միջոցներ արտադրելու համար, որպէսզի վերականգնւի աշխատանքի ոյժը: Ուրեմն մի օրւայ ընթացքում գործադրած աշխատանքի ոյժի արժէքը համապատասխանում է այն ժամանակին, որ անհրաժեշտ է բանւորի մի օրւայ ապրուստի միջոցներ արտադրելու համար: Մի ամսայ, մի տարւայ և այլն աշխատանքի ոյժի արժէքը համապատասխանում է այն ժամանակին, որ անհրաժեշտ է բանւորին՝ մի ամսի, մի տարւայ ապրուստի միջոցներ արտադրելու համար:

IV-դ գլխում մեր ասածներէն հետևում է, որ ինչքան կուտուրան աւելի առաջ է գնում, այնքան աւելի քիչ ժամանակ է պահանջում աշխատանքի ոյժի վերադարձութեան համար: Եթէ օրինակ, կուտուրական նախկին շրջաններից մէկում 9 ժամ աշխատանք էր հարկաւոր, որպէս զի արտադրէին մի բանւորի օրական ապրուստի միջոցները, նրան հետևող շրջաններում նոյն պահանջին կարելի կըլի նի բաւարարութիւն տալ 6 կամ աւելի պակաս ժամի ընթացքում:

Ամփոփենք մեր ասածները:

Ապրանքի արժէքը այն յարաբերութիւնն է, որով նա փոխանակում է բոլոր միւս ապրանքների հետ:

Չանագան ապրանքների արժէքի տարբերութիւնը համապատասխանում է աշխատանքի այն ժամանակի տարբերութեանը, որ անհրաժեշտ է այդ ապրանքը արտադրելու համար:

Աշխատանքի այդ ժամանակը միևնոյնը չէ կուտուրայի զանազան շրջաններում, որովհետև ինչքան կուտուրան աւելի է առաջադիմում, այնքան աշխատանքը աւելի պակաս ժամանակ է պահանջում ապրանքներ արտադրելու համար:

Աշխատանքի այն ժամանակը, որ անհրաժեշտ է բանւորի ապրուստի միջոցները արտադրելու համար, որոշում է աշխատանքի ուժի արժէքը և ինչքան աւելի է առաջադիմում կուտուրան, այնքան աւելի պակաս ժամանակ է պահանջում բանւորի ապրուստի միջոցները արտադրելու համար:

VI

ՓՈՒՍՆԱԿՈՒԹԻՒՆ. ՎԱՃԱՌՈՒՄ ԵՒ ԳՆՈՒՄ

Վերցնենք մի օրինակ:

Շուկը ժառանգում է իր հօր՝ դօրից մի ջութակ. Միւլէրը ստանում է վիճակախաղում մի որսի հրացան: Բայց որովհետև Շուկը ոչ թէ երաժիշտ է, այլ որսորդ, Միւլէրը ընդհակառակը որսորդ չէ, այլ ջութակահար, ուստի նրանք համաձայնութեան են գալիս և փոխանակում իրանց այդ իրերը: Կարող է պատահել նոյնպէս, որ Շուկը վաճառէ իր ջութակը, իսկ Միւլէրը իր հրացանը և ստացած գումարով մէկը հրացան գնէ, իսկ միւսը ջութակ:

Առաջին դէպքում, նրանք փոխանակում են անմիջապէս ապրանքը ապրանքով. երկրորդ դէպքում միջնորդի ղեր է կատարում փողը կամ փոխանակութեան ընդհանուր միջոցը:

Մի ուրիշ օրինակ: Գիւղացի Հանսը ունի մի աւելորդ կով, բայց կը ցանկանար մի տակառ գինի ձեռք բերել, գինեգործ Միրիկը ունի մի ըննի տակառ գինի և ցանկանում է վաճառել այդ, որպէս զի մի կով գնէ: Նրանք էլ փոխաբինում են, անմիջապէս կամ միջնորդաբար, այսինքն նրանք կամ փոխադարձաբար տալիս են միմեանց իրենց ապրանքները, կամ վաճառում են այդ ապրանքները փողով և ձեռք բերում այդ փողի միջոցով իրանց հարկաւոր բարիքները:

Վաճառումը և գնումը ոչ այլ ինչ են, եթէ ոչ անուղղակի, ոչ անմիջական փոխանակութիւն:

Փոխանակ ապրանքը փոխարինելու ապրանքով.

Ա

Ա

փոխանակում է ապր. փողի և յետոյ փողը ապր.:

Ա—

Փ

և

Փ—

Ա

կամ՝ Ա—Փ—Ա

Այդ պրօցէսում փոխանակողներից և ոչ մէկը չի ստանում շահ կամ աւելի բարձր արժէք. նրանք տւել են միմեանց փոխադարձաբար հաւասար արժէք ունեցող իրեր—էկւիվալէնտներ: Եթէ այդ իրերից մէկը միւսից աւելի պա-

կաս արժէք ունենար, նրա տէրը կը լրացնէր այդ պատկասը ապրանքով կամ փողով:

Բայց ինչն էր դրդում նրանց փոխանակելու այդ իրերը: Պատճառն այն է, որ նրանցից ամեն մէկը ունի իր գործածութեան համար աւելորդ մի առարկայ և չունի մի ուրիշ ակարկայ, որը կարող է իսկապէս գործածել: Փոխանակութեան պրօցէսը տեղի ունէր ոչ թէ ապրանքներէից որեւէ մէկի արժէքը բարձրացնելու համար, այլ որպէսզի բաւարարութիւն տրւէր փոխանակող երկու կողմերի պահանջներին:

Կարելի է ասել ուրեմն, որ փոխանակումը տեղի ունէր զործածական արժէքի եւ ոչ փոխանակական արժէքի համար:

VII

ԻՆՈՒՄ ԵՒ ՎՈՃԱՌՈՒՄ

Վերջնենք մի այսպիսի օրինակ: Պարոն Գօլդմանը մի մեծ կապիտալ ունի իր տրամադրութեան տակ և ուզում է օգտուել նրանից: Նա հիմնում է մի մանկու գործարան, վարձում է տեխնիկական և վաճառականական մասերի համար մի-մի կառավարիչ, որոնք կազմակերպում են ամբողջ ձեռնարկութիւնը, ղեկավարում են ամբողջ գործը, գնելով բամբակ, վարձելով բանուորներ և այլն: Բամբակից պատրաստում են թել, որ և վաճառում է վաճառականական մասի կառավարչի ղեկավարութեամբ:

Աչքի է ընկնում իսկոյն, որ փոխանակութիւնը բոլորովին այլ բնաւորութիւն է կրում այստեղ, քան VI գլխի օրինակում: Պ. Գօլդմանը ոչ թէ փողի միջոցով ապրանքը ապրանքի է փոխանակում, այլ նա ունէր սկզբում փող, որ և գործադրեց ապրանքներ գնելու վրայ (գործարանը իր ամբողջ մեխանիզմով, հում նիւթեր, աշխատանքի ոյժեր և այլն): Իսկ յետոյ վաճառեց կրկին արտադրած ապրանքները, որպէսզի փող դարձնէ նրանց: Փոխանակութեան

ֆօրմուլան այստեղ ոչ թէ

Ա — Փ և փ — Ա — է, աղ
 Փող — ապրանք և ապրանք — փող —
 Փ — Ա և Ա — Փ,
 կամ Փ — Ա — Փ:

Իր փողը նա ապրանք դարձրեց, իսկ ապրանքը կրկին փող:

Ինչո՞վ բացատրել նրա վարմունքը: Այս դէպքում բացակայում է արդէն իրերի նախկին յարաբերութիւնը, երբ տալիս էին իրանց ոչ հարկաւոր առարկան և ստանում դրա փոխարէն մի ուրիշ առարկայ, որ հարկաւոր է իրանց. այստեղ ոչ թէ փողի միջոցով ապրանքը ապրանքի է փոխանակում, այլ ընդհակառակը՝ ապրանքի միջոցով փողը փողի է փոխանակում: Պ. Գօլդմանը փող ունէր սկզբում, վերջն էլ նա փող ստացաւ:

Բայց ինչ միտք ունէր բնմ դուրս բերել փոխանակութեան այդ ամբողջ պրօցէսը: Հասկանալի է, որ պ. Գօլդմանը չէր կարող ղեկավարել մի այնպիսի ցանկութեամբ, ինչպիսին է փողի դրօսանքը. ոչ, նա ուզում էր օգուտ ձեռք բերել, յաւելնալ արժէք ստանալ. Այդ պրօցէսը կատարելուց յետոյ պ. Գօլդմանի կասսան պէտք է աւելի մեծ քանակութեամբ փող մտնի, քան դուրս է եկել այնտեղից: Շրջանառութեան վերջում պ. Գօլդմանը պէտք է աւելի փող ունենալ, քան ունէր նա սկզբում: Այլ կերպ, նա մի յիմար կը լինէր, եթէ ճանապարհորդութեան ուղարկէր իր փողը (դա կըլինէր մի ռիսկ, որովհետեւ ամբողջ գումարը կարող է և չվերադառնալ ճանապարհորդութիւնից): փոխանակ թողնելու նրան անփտանգ իր գանձարանում:

Պարոն Գօլդմանը, ինչպէս առհասարակ և ամեն մի կապիտալիստ, չի ուզում թողնել փողը անգործ իր գանձարանում, իբրեւ մեռած զանն, այլ շրջանառութեան մէջ է դնում նրան, իբրեւ կապիտալ: ԶԷ որ կապիտալ հասկացողութեան տակ ընդունւում է հէնց այն փողը (կամ առհասարակ ամեն մի արժէքաւոր առարկայ), որը աճում է: Կարելի է ասել, որ կապիտալը թուխս է նստում, նա ծնում է երեխաներ. ունենում է թոռներ եւ ամբողջ սերունդներ:

Կապիտալիստը պէտք է յաւելնայ արժէք ստանայ, նրա փողը պէտք է բազմացած լինի իր շրջանառութեան վերջը, հակառակ դէպքում անմտութիւն կը լինի նրա ամբողջ ձեռնարկութիւնը: Եւ փորձը հաստատում է այս լոգիկական դատողութիւնը: Ինդուստրիէլ և առևտրական կապիտալը աճում է միշտ աւելի մեծ չափերով և իր տէրերին միշտ աւելի հարուստ է դարձնում:

«Ով ունի, նրան դեռ նորից կըտուրի:

VIII

Մի խնդիր

Բայց որտեղից է ծագում յաւելնալ արժէքը: Սա մի դժուար հարց է, որի վրայ շատ տնտեսագետներ են գլուխ կոտրել, բայց չեն կարողացել գտնել նրա լուծումը:

Ինչպէս նկատեցինք II-րդ գլխում, ապրանքի արժէքը ենթարկւում է սօցիոլոգիական օրէնքների, որոնք նոյնքան անխուսափելի են, ինչքան ֆիզիքական օրէնքները: Կամայ թէ ակամայ, ապրանք գնողը պէտք է վճարէ նրա արժէքը, այսինքն նա պէտք է տայ այդ ապրանքի փոխարէն մի էկւիւտէնտ — մի հաւասար արժէք, լինի դա փողով թէ ուրիշ ապրանքով: Ուրեմն եթէ կապիտալիստը գնում է հում նիւթեր, աշխատանքի գործիքներ, աշխատանքի ոյժեր, նա պէտք է վճարէ այդ բոլորի իսկական արժէքը և երբ նա վաճառում է իր արդիւնքները, նա կըրկին նոյնքան փող է ստանում, ինչքան նա ծախսել է հում նիւթերի և աշխատանքի ոյժերի վրայ և ինչքանի մաշակ են գործածութիւնից նրա աշխատանքի գործիքները:

Վերադառնանք նոյն բամբակ մանելու գործարանին: Ենթադրենք, որ մի բանւոր մշակում է 6 ժամայ ընթացքում 10 ֆունտ բամբակ, այսինքն նա այդքան թել է պատրաստել: Այդ 10 ֆունտ մանածի մէջ մարմնացած է բացի 6 ժամ աշխատանքից և աշխատանքի գործիքների մի մասը, որ մաշակ է այդ աշխատանքի ընթացքում և որը

մենք կը միացնենք «իլիկ» հատածի հետ: Թող մի ֆունտ բամբակը արժէ 1 մարկ, 1 ֆ. բամբակի մանածը — 1 ու կէս մարկ, իլիկի վրայ ծախսւած է 10 ֆունտ, բամբակի մշակման պրօցէնտը 2 մ., բանւորի օրավարձը — 3 մ.:

Նրա ծախսերն են ուրեմն.

10 ֆ. բամբակ	10 մ.
Իլիկ	2 »
Աշխատավարձ	3 »

Դուժար 15 մ.

Իսկ եկամուտը՝

10 ֆ. բամբակի մանած — $1\frac{1}{2}$ մարկով ֆունտը՝ 15 մ.

Եկամուտը հաւասար է ուրեմն ծախսերին: Ապա որտեղից է ծագում յաւելնալ արժէքը:

IX

ԽՆԴԻՐ ԼՈՒԾՈՒՄԸ

V-դ բաժնում մենք ասացինք, որ կուլտուրայի առաջադիմութեան հետ միասին կարող է 6 ժամայ հասնել և նոյն իսկ աւելի կարճատե լինել այն ժամանակը, որ անհրաժեշտ է բանւորը օրական աշխատանքի ոյժի վերարտադրութեան համար. ընդունենք 6 ժամ:

Եթէ բանւորի օրական ապրուստի միջոցները արտադրեւում համար 6 ժամը բաւական է, ուրեմն աշխատավարձն էլ պարունակում է իր մէջ ոչ աւելի, քան 6 ժամ աշխատանքի ժամանակի էկւիւտէնտ (ուրիշ խօսքով, համաձայն արժէքի օրէնքի, աշխատավարձը 2 անգամ պակաս է, քան այն դէպքում, երբ 12 ժամ հարկաւոր կը լինէր՝ բանւորի օրական ապրուստի միջոցները արտադրելու համար): Ուրեմն կապիտալիստը, «աշխատանքի ոյժ» ապրանքի գնողը, յետ է ստանում արդէն աշխատավարձի ամբողջ արժէքը (էկւիւտէնտը), երբ բանւորը աշխատում է նրա մօտ 6 ժամ: Հետեւապէս, նա պէտք է դադարեցնէր այդ օրւայ համար

բանւորի աշխատանքը կամ պէտք է վճարէր առանձնապէս աշխատանքի այն ժամերի համար, որոնց ընթացքում աշխատել է բանւորը առաջին 6 ժամը անցնելուց յետոյ:

Բայց կապիտալիստը կամ աւելի շուտ կապիտալիստները դասակարգը ձգտում է ընդհակառակը երկարացնել հնարաւորապէս աշխատանքի օրը, առանց վարձատրելու առանձնապէս բանւորի աւելորդ աշխատանքի ժամերի համար:

Կանգ առնելով նոյն օրինակի վրայ, ընդունենք, որ բանւորական օրը տևում է 12 ժամ: Այդ դէպքում կապիտալիստի ծախսերն են.

Աշխատանքի առաջին 6 ժամերի ընթացքում նոյն վերոյիշեալ ծախսերը

10 ֆունտ բամբակ—	10 մարկ
Իլիկ—	2 »
Աշխատավարձ —	3 »

Դուժար 16 մ.

Աշխատանքի հետեւեալ 6 ժամերի ընթացքում.

10 ֆունտ բամբակ—	10 մարկ
Իլիկ—	2 »
Աշխատավարձ (բացակայում է)	

Դուժար 12 մ.

Ընդհանուր գումար՝ 27 մարկ.

Կապիտալիստի եկամուտը մի օրւայ մէջ և նոյնպէս մի բանւորից.

10 ֆունտ մանած առաջին 6 ժամւայ մէջ, վաճառելով ֆունտը 1 և կէս մարկով—15 մարկ.

10 ֆունտ մանած հետեւեալ 6 ժամւայ ընթացքում՝ 15 մարկ: Դուժար՝ 30 մարկ:

Կապիտալիստի օգուտն է ուրեմն—օրական մի քանւորից—3 մարկ, ճիշտ այնքան, ինչքան կապիտալիստը պէտք է վճարէր բանւորին, աւելորդ աշխատած 6 ժամւայ համար:

Չվճարած աշխատանքի ժամանակի մէջ է, որ փրնտոելու է յաւելեալ արժէքի արձատսները, աշխատանքի չվճարած այն ժամերի մէջ ուրեմն, երբ քանտորը աւելի է աշխատում, քան անհրաժեշտ է կուլտուրայի տաճ շրջանում, որպէսզի կարողանայ ստեղծել իր օրական ապուստի միջոցները:

Հետևապէս, արժէքի օրէնքը մագաղափ անգամ չի խախտում և չնայած դրան, կապիտալիստը ստանում է իր յաւելեալ արժէքը—կապիտալիստը վճարում է աշխատանքի ոյժի ամբողջ արժէքը և այնուամենայնիւ աշխատանքը իր արժէքից աւելի ցած է վարձատրւած: Այս հակասութեան պատճառն այն է, որ «աշխատանքի ոյժ» ապրանքը մի բոլորովին առանձնայատուկ ապրանք է: Ուրիշ ապրանքների գործածումը բոլորովին չի ստեղծում նոր ապրանքներ, իսկ «աշխատանքի ոյժ» ապրանքի գործածումը կայանում է հէնց նրանում, որ նա նոր ապրանքներ է ստեղծում: Գործածման պրօցէսում միւս ապրանքները զրկւում են ամբողջովին իրանց գործածական արժէքից. ընդհակառակը «աշխատանքի ոյժ» ապրանքը կարելի է գործածել եւ այն ժամանակ, երբ նա արտադրել է արդէն իր փոխանակական արժէքը: Եւ որովհետեւ, «աշխատանքի ոյժ» ապրանքի արժէքը առաձգական, փոփոխական է, այսինքն կուլտուրայի զարգացման հետ միասին նա ընկնում է, այն ինչ աշխատանքի ոյժի արտադրողութիւնը չի պակասում—բանւորը ստիպւած է աշխատել 12 և աւելի ժամ, թէև իր աշխատանքի ոյժի վերարտադրման համար բաւական կը լինէր 6 և աւելի պակաս ժամ: Աշխատանքի ոյժի գնողն էլ կարող է ուրեմն վճարել ամբողջապէս նրա ապրանքային արժէքը և միաժամանակ յաւելեալ արժէք ստանալ:

Կարճ ասած, պրօբլէմի լուծումն է.—յաւելեալ արժէքը կազմում է «աշխատանքի ոյժ» ապրանքի գործածական եւ փոխանակական արժէքի մէջ եղած ասարեքութիւնից:

X

Խ Ե Զ Ի Ի Մ Ի

Վերոյիշեալ բացատրութիւնները երևի պարզեցին կատարելապէս Մարքսի «արժէքի թէօրիայի» էութիւնը: Եզրակացնենք:

Բնական դրութեան մէջ մարդս ստիպւած է գործ դրնել իր ամբողջ աշխատանքի ոյժը, որպէսզի պահպանէ իր կեանքը, արդարեւ իրան անհրաժեշտ զայութեան միջոցները և պաշտպանւի թշնամական ոյժերի դէմ: Բայց երբ կուլտուրան ծագում է և սկսում զարգանալ (աշխատանքի միացում և բաժանում, հողի մշակում, գիւտեր, աշխատանքի գործիքների կատարելագործում, պիտութեան զարգացում, մանաւանդ ծանօթութիւն ընտելեան և նրա ոյժերի հետ),

մարդուն նա հնարաւորութիւն է ապրիւ միշտ աւելի բիշ ժամանակում բաւարարելու իր պահանջները: Կուլտուրայի հետ միասին մտրդս ձեռք է բերում ուրեմն ազատ ժամանակ, գործադրում է իր աշխատանքի ոյժը կօմֆօրտի զարգացման վրայ և միշտ աւելի գեղեցկացնում ու աւելի ներբացնում իր կեանքը: Բայց վարձու աշխատանքի սխառեմը ստեղծում է իրերի մի այնպիսի դրութիւն, որ կուլտուրայի նւաճած այս առաւելութիւններից (ազատ ժամանակ և կօմֆօրտ) նրանք են միայն օգտւում, ուրքեր կապիտալ ունեն, իսկ պրօլետարիատը ընդհակառակը ստիպւած է—բնական դրութեան մէջ գտնուող մարդու նման—գործադրել իր աշխատանքի ամբողջ ոյժը, որպէսզի գտնէ բազցի զո՛ւ չգնայ, որովհետեւ աշխատավարձը պատւում է լսկ ֆիզիքական գոյութիւնը պահպանելու շուրջը, նոյնիսկ ամենաներկարատեւ բանւորական օրւայ գէպքում:

Վարձու աշխատանքը ճորտային աշխատանք է: Բացի անհրաժեշտ հասարակական աշխատանքից՝ իր սեփական պահանջներին բաւարարութիւն տալու համար, բանւորը ստիպւած է աշխատել դեռ շատ ժամեր և այդ աւելորդ աշխատանքի արդիւնքից օգտւում է միայն կապիտալիստը:

Բայց ինչն է ստիպում վարձու բանւորին՝ վաճառելու իր աշխատանքի ոյժը, իրրեւ ապրանք: Պատճառն այն է, որ աշխատանքի բնական եւ արհեստական միջոցները (հող, գործարան, արհեստանոց, լեռնահանքեր, հաղորդակցութեան ճանապարհներ) կապիտալիստներին են պատկանում *):

Ահա ինչու խելացի սօցիալական քաղաքականութեան նպատակն է լինելու—արտադրութեան միջոցների մասնաւոր սեփականութիւնը փոխարինել հասարակական սեփականութիւնով և ուրեմն արտադրութեան կապիտալիստական եղանակը փոխարինել արտադրութեան սօցիալիստական եղանակով:

*) Ապրանքների փոխանակութեան արժէքը պայմանաւորում են ոչ թէ այն յատկութիւնները, որ ունի ապրանքը ինքն ըստ ինքեան (վերն մենք տեսանք, որ միեւնոյն փոխանակական արժէքն ունեն ջութակը և որսորդի հրացանը, որոնց մէջ չկայ և ոչ մի առարկայական նմանութիւն), այլ հասարակական պայմաններն ու յարաբերութիւնները: Այս է, որ Մարքսը անւանում է ապրանքների ֆետիշական ընտրութիւն: այսինքն, որ մարդիկ վերադրում են առարկաներին այնպիսի յատկութիւններ, որոնք գտնւում են ոչ թէ այդ առարկաների մէջ, այլ մարդու հասարակական պայմաններից են ծագում: այստեղ տեղի ունի նոյն երեւոյթը, ինչ որ կոապադատութեան դարում էր, երբ կապալաները մի բազրում էին ֆետիշներին իրենց սեփական յատկութիւնները:

ԳԻՆՆ Է 30 ԿՈՊ.

2013

143

ՀՀ Ազգային գրադարան

NL0033800

